

Володимир КАРПЕНКО (псевдонім – Влад Землянин) – сучасний український російськомовний письменник, член Полтавської спілки літераторів (1991), Національної спілки письменників України (1995).

Народився 22 травня 1935 року в м. Ромнах Сумської області. 1943 року, після визволення краю від окупантів, вступив до першого класу української середньої школи № 3. Згодом закінчив геологічний факультет Московського державного університету імені М. В. Ломоносова. Зі студентських років був завзятим мандрівником – прокладав свої стежки в Криму, на Алтаї, в Якутії, у Середній Азії, на Далекому Сході. Однак у 26 років, захворівши на кліщовий енцефаліт, став інвалідом праці другої групи і змушений був рішуче змінити свої життєві плани.

1965 року переїхав до Полтави і взявся за перо літератора. 1972 року закінчив філософське відділення університету марксизму-ленінізму, 1973 року – відділення прози Московського літературного інституту імені М. Горького.

Протягом 25 творчих років наполегливо прокладав свій непростий шлях до читача: в кінці 1960-х – на початку 1970-х років мав одне оповідання, озвучене програмою «Маяк» усесоюзного радіо; сім оповідань, опублікованих на шпальтах обласних газет; уривок із його роману вмістили в колективній збірці (1976), однак у шухляді лежали 4 романи в 6 томах, інші оповідання та повість, із якими не міг пробитися в друк. Так, видавництво «Прапор» у темплані на 1975 рік анувало його повість «Трудные азимуты» (скорочений роман), але згодом зняло її з виробництва як «слабую в идейно-художественном отношении». Справжньою ж причиною «неблагонадійності» автора стала його дипломна робота в Літінституті – роман «Амба» (1973). Так само пізніше, після розпаду СРСР, – 1992 року – видавництво «Молодая гвардия» припинить роботу над першим томом «Амби».

Першою книгою митця став «Побег» (уривок з «Амби»), відзначений премією міністра внутрішніх справ колишнього СРСР (1990). Пізніше високо пошанованими будуть й інші його твори: «Зона на воле» (1992), «Исповедь после смерти» (1993), «Племя Ярри» (1994), перший том роману «Амба» (1997), перший том роману «Идолы» (2000) – радою Полтавської спілки літераторів визнавалися кращими книгами року; двотомний роман «Амба» приніс прозаїкові звання лауреата премії імені В. Г. Короленка НСПУ (2003). На сьогодні в опублікованому набутку В. Карпенка також є повість «Изгнанники» (1995), роман «Грех» (2001), другий том роману «Идолы» (2007), наступні томи (поки що їх п'ять) роману «Амба» (2002, 2008, 2013); чекають на видавця роман «Азимут», оповідання, повість та публіцистика.

2005 року В. Карпенко став почесним громадянином № 1 Полтавського району. Про його життя і творчість видали книги М. Костенко (2003), М. Зелень (2008).

Пропонуємо читачам авторський український переклад уривка з «Амби».

АРЕШТ

Уривок із роману «Амба»

1

Після Революції життя не раз примушувало люде́й ходити по лезу ножа. «Талантище Геній», – шанобливо відгукувалися про молодого слідчого й вусаті дядьки. Безвусий Генін, як кликав його чекіст Захватаєв, товариш Іванов Іван Іванович працював слідчим. Робота подобалася, хоча постійно доводилося занурюватися в нечистоти людської мерзоти. Інколи після першого допиту він відчував нутро людини, знав, хитрує підслідний чи каже правду. Інтуїція практично не підводила. З часом найважчі і запутані справи доручали безвідмовному Івановичу. Тяжкий злочин – мов незнайому і глаха тайбола. Подобалося продиратися крізь вітровали, хащі, відшукувати стежку в потоці слобуддя, діставатися до витоків, притискувати

речовими доказами спритну душу ворожу, тонкими запитаннями висвітлювати злочинський бруд, щоб тому, хто переступить закон, стало соромно й боляче від скоєного.

Рідкісний дар швидко підіймав кар'єрними сходами. Здавалося, ніщо не віщувало лиха. І раптом – наказ згори: слідчий власноруч виконує смертний вирок. Після закінчення першої ж підстрільної справи Іванов постав перед суворим керівництвом.

– Як єнто не можеш? – Захватаєв, розхитуючись на носках, здивовано, наче вперше бачив, знизу розглядав гордість кримінального розшуку.

– Не можу і все! – без страху, дивлячись в ясні очі начальства, заперечив слідчий.

– Не можу, не можу... – передражнив

Захватаєв. – Ти що, солдат Революції чи воша вчена?! Я тебе-е не може-є-єш! Ти що – манірне дівчисько? Чи ще гірше – тендітська панночка киселева?!

– Я – слідчий! Не кат! І не тендітська киселева, – тихо, але твердо повторив Іванов.

– А-ах, ти не ка-а-т? Хочеш бути чистюсінким. А Світову Революцію за тебе дядько сотворять? – ще тихіше почав низькорослий чоловічок, затим мирна розмова вибухнула басовитим семиповерховим матюком у Бога, душу й матір. Захватаєв гримнув кулаком по столу. Рука смикнулася до кобури нагана, і знову кулак врізався в стіл. – Та я-я... Та-а я тебе своєю рукою пуш-шу в розпил. Пуш-ш-у разом із контрою. Ти дивись, жалісливий який! Каво жалкуєш?! Чи можець добру людину підвів під наган? А? Каво питаю?

– Чого запитувати? Контра! Тут без сумнівів.

– А якщо контра, та без сумління – зараз же наган в зуби і веди гідру світову до стінки!

– Сказав – не можу! – по-хлопчачому насупився слідчий, намагаючись стримати сміх.

– Ти чево, на революційних хронтах не був? Смерті не бачив?

– Мало, але воював, – знаючи вибухову гарчковість півтораметрового чоловічка, Іванов усе ще не відчував справжньої небезпеки.

– Воював-воював... Як же ти воював, якщо слабо курок спустити? З бабами на хуторах, либонь, воював! Підштанки в обозі відмивав. Від першої кулі в штани накладував, після першого залпу...

– Та я... – Іванов смикнувся вперед.

– Сто-я-яти! – Захватаєв спритно вихопив із кобури нагана. – Кому сказано – сто-я-яти, розтудить твою матір! Дивись, який прудкий та хоробрий?! На мене, на свою командира, можець руку підняти, а з контрою жалостішці! Моєць, ти сам замаскована контра? Ото ж то мене завжди відвертало, коли тута всілякі невгамовні язиками цмокали: «Талан! Талан! Ге-н-нін!» Я тя поталаню – навпіл перекусю! Либонь, у документах липа, шо з контрою бився на хронтах Революції. Перевірю! Особисто перевірю. І ш-шльопну.

– Перевіряйте, – Іванов посміхнувся своїй думці. – На фронті хто кого. Нарівні, а тут...

– Ти зачого шкіришці? Ворог – він завжди і скрозь ворог.

Ще не раз Захватаєв гримав кулаком об стіл, хапався за наган, але зрозуміти, чому цей хлопчина, що не ввійшов у чоловічу силу, жаліє білу кістку, – не міг.

– Добром говорю. В найостанніший раз говорю: чи стрелиш особисто контру, стрелиш на моїх очах, чи здавай левольвер і ступай у підвал. Не охолонеш у підвалі – братайся з кровя-

ми голубими, а я вас єнтою рукою обох пу-шу в розхід к єдреній матері... Он тама, біля стінки. І подивлюся – яка у тебе кровушка. Нехай всі видять шо голуба, а не кольорів Революційних знамен!

У сирому й задушливому, але холодному підвалі Іванов не охолонув. Можливо, якогось убивцю, гвалтівника-садиста і відвів би до стіни, але не по літах стриманого майже однолітка, з усього видно, переконану у своїй правоті людину, – не зможе.

Через день, знову почувши відмову слідчого виконати вирок, Захватаєв справді помістив його і контру в одній камері. Недавній підслідний, зрозумівши нарешті що до чого, довго реготав, а дізнавшись про селянське коріння колишнього слідчого, сторопів не менше Захватаєва. Син мужика не міг підняти руку на пана. Що це? Не можна ж усерйоз говорити про шляхетність! Сам ніколи не сумнівався, що подібне поривання властиве лише справжньому інтелегенту, людині, яка ввібрала з молоком матері поняття добра й честі, порядності і справжньої гідності. І друзі його кола так само вважали. Ніні, тут щось не так. Швидше за все – підлота. Чекистська хитрість. «Утка» підсадна... Справжня інтелегентність можлива тільки в третьому поколінні. Не буває винятків.

Як і обіцяв, Захватаєв пустив у розпил білу кістку на очах недавнього підлеглого. Одна куля потрапила точно в серце. Інша, контрольна, – в голову. Стріляти Захватаєв умів. Умів і пишатися своїм мистецтвом.

– А кров – червона! – Сам не знаючи чому, не стримався іронії Іванов, добре усвідомлюючи, що жарти закінчилися.

– Нічаво. Вона єш-шо поголубієць, – Захватаєв подув у ствол нагана, ввігнав зброю в кобуру. – А ти, контро жаліслива, рушай покеда в «хороми палацу». Панькаються-панькаються, а чого панькатися, якщо і так усе ясніше ясного... Нічаво, ми люди не горді. Падаждьом...

Не знав Іванов, за чий наказом його відправили з тюрми в будинок губчека. Після допиту й очної ставки із Захватаєвим Іванов знову опинився в камері. Розумів: смерть чатує поряд, але не чекав, що після полудня за ним прийде мовчазно-підтягнутий служивий. Арештант завмер перед вікном-душником біля самої стелі, намагаючись востаннє вдихнути ковточок блакитного неба. Це останнє бажання смолистим варом прихопило ноги. Чекист підштовхнув у спину. Перед східцями в'язень попросив конвоїра:

– Будь людиною, товаришу. Я такий самий комуніст. Виведи на волю. Дай востаннє поглянути на неба синь. Волею дихнути...

– Комуністи за ґратами в нас не сидять. Кисню захотілося... Нюхом відчуваю панську

кров. – Ствол маузера натиснув між лопатками. Людина в шкірянці нічим не відрізнялася від Захватаєва. Тільки мова правильна, гладка, хоч інтонація та слова ті самі.

На повороті Іванов зробив крок униз.

– Сто-яти! Туди ще встигнеш. Нутром, гаде, відчуваєш, куди треба топати. Чистоплюю смердючий. Та я заради Світової Революції батька рідного з ненькою не пожалю. А йому, дивись, кисню ковтнути...

Куди ведуть – арештант не зрозумів. На допит дорога в інший бік. Слова конвоїра ледве торкалися свідомості. В останні дні вони стали звичними, як шелестіння листя в осінньому лісі. «Та поряд же кабінет „Дзержинського”», – заарештований сповільнював крок. У спину знову ткнули стволем.

– Топай-топай, контро!

«А якщо рвонути в кабінет? Не стрілятиме ж у кабінеті керівництва? А пощастить, якщо на місці опиниться «Сталевий Федір» – повинен вислухати. Полюбляє пофілософствувати. Пограти словом». Різні легенди ходили про голову губчека. Але всі знали: при крутості й нещадності до ворогів справедливий навіть до контри.

Заарештований прискорив ходу. На щастя, хтось вийшов із приймальні. Іванов зробив крок у розчинені двері. Позаду не почулося грізного окрику. Швидше. Швидше! Арештант зіштовхнувся зі знайомою фігурою у довгій шинелі. Витягнуте благовидне обличчя. Борідка клинцем. Вуса. Все, як на фотографії. Навіть розріз очей трохи подовжений, а погляд гострий, мов два клинки.

2

– Як наказано – доставив, Федоре Карловичу! Тільки даремно час витрачаємо – контра, – зі знанням справи доповідав конвоїр. – Захватаєва я з фронту знаю. Віддана Революції людина. Рідного батька не пожаліє.

– Дякую. Ви вільні, – нетерпляче зупинив «Дзержинський» доповідь чекіста, ховаючи посмішку у вусах. Захватаєва не тільки знав, але і двічі рятував від лютої смерті.

Від несподіванки Іванов оторопів. Виявляється, не він обкрутив конвоїра круг пальця, а голова викликав до себе. Чи то від здивування, чи то від п'яного, як вино, після сморідної камери повітря арештант задихнувся і розгубився так, що не зумів відновити в пам'яті початок розмови.

– Не можу. Розумієте, рука німіє! Робіть, що хочете, але не можу, Феліксе Едмундовичу, – дивлячись на фотографію Дзержинського, випалив, як зіпсований грамофон, Іванов, і відразу виправився. – Пробачте, Федоре Карловичу...

– Та ви заспокойтеся. З різних причин не можуть, – голова губчека уважно роздивлявся

безвусого юнака – не бреше, але не це головне. Найважливіше зрозуміти, чому людина вчиняє так або інакше. Що нею рухає? Страх чи користь. Кар'єра чи внутрішнє переконання, чистота помислів.

– Але я не міг! Розумієте, не зміг!

– Можливо, ви не впевнені у винуватості тієї людини?

– Як не впевнений? Я ж слідчий! – Іванов здивовано поглянув на «Дзержинського». – Контра! Справжнісінька, махрова контра.

– Інтуїція інколи підводить.

– При чому тут інтуїція? Повторюю, я слідчий. Не бабка-ворожка. – Іванов здивовано подивився на людину в шинелі, не в змозі приховати розчарування: «Як таке говорить той, хто знає Першого чекіста Республіки?» – Та він і сам зізнався в скоєному.

– Арештант із різних причин зізнається, – голова губчека, здавалося, не помічав здивованого погляду.

– Зрозуміло, зізнання – ще не головний доказ провини. Тільки в цій справі речових доказів вистачить на двох. Логіка, показання свідків – ні-ні, все чисто, як погожий день. Тут без помилки.

– У чому ж справа? Революція – не гра в козаки-розбійники. У всі часи революція – жорстока і кривава справа. Тут – хто кого.

– Усе розумію, але не можу, – від уважно-проймаючого погляду, який, здавалося, пропалював до самісінького денця душу, стало ніяково. – У бою – рубав, стріляв. Там нарівні. Там, ви правильно сказали, хто кого. А біля стінки... Біля стінки – відчуваєш себе, як перед немовлям однорічним. Ні-ні, не зможу. Як в очі поглянути? А в спину – не по-чоловічі. Наче бандит із-за рогу...

Мовчки, не перебиваючи, слухав старший за віком і посадою, але ще молодий і твердий духом революціонер. Що довше і гарячковіше доводив Іванов, то більше проймав гострий відчутно-гарячий погляд. Живий погляд і ніби з каменя або дерева витесане обличчя. Обличчя-фреска. Не жива людина – пам'ятник. Хоч зараз на майдан. На п'єдестал.

А Іванов усе говорив і говорив, ніби знав: як тільки замовкне – тієї ж миті опиниться біля стіни. І Захватаєв із наганом у руці. Щоправда, інколи хотілося зупинитися: який сенс нагромаджувати слова перед кам'яною статуєю, але живі очі знову і знову запрошували до розмови.

– Вчиняйте, як знаєте, Федоре Карловичу, але стріляти в неозброєну, по-своєму порядну і переконану у своїй правоті людину, не зможу. Розумієте...

– Розумію. Все розумію, – голова губчека витягнув руку з кишені шинелі, сперся об стіл. – Смертна кара – це протиприродне явище. Але

в певні періоди історії людства, як видно, бувають випадки, коли вища міра – необхідність.

– У житті все буває. Але навіщо перегинати палицю? Навіщо терор проти жінок або...

– Ви про що? – запитання пролунало нестерпляче суворо. На вилицях ожили тугі жовенці. – Слова... Слова... Приклади. Факти.

– Хоча б Нижній.

– А якщо самодіяльність на місцях?

– У Нижньому не самодіяльність. Мабуть, знаєте про телеграму з Центру, – Іванов звів повіки, ворущачи губами. – Розстріляти. Ні-ні, пробачте. Розстріляти потім. «Треба напружити всі сили, навести масовий терор, розстріляти і вивести сотні повій, які спуюють солдатів, колишніх офіцерів».

– Оце так пам'ять у вас! – господар кабінету знову з пильною цікавістю подивився на заарештованого, відчуваючи, що той не переказав, а процитував текст телеграми. – З такою пам'яттю більше користі принесете в ЧК, ніж у кримінальному розшуку.

– Не скаржуся. Це в мене з дитинства. Раз прочитав – на все життя. Само собою, якщо цікаво або страшно.

– Нумо, – «Держинський» схилився над аркушем паперу.

Цього разу Іванов без запинання повторив текст телеграми.

– Можливо, пропустив яке слово. Або зробив перестановку. Щось миготить, але не піймаю. Але в цілому – вірно.

Пізніше, перевіривши ще раз текст телеграми, голова губчека переконався, що Іванов пропустив лише одне слово: «негайно» та в самому кінці не згадав після слова «офіцерів» – «і т.п.».

– Так що сталося з дамами найдревнішої професії?

– Як що? – здивувався Іванов. – Ви сумніваєтеся, що такі накази Центру саботують? Про щось путнє можуть і призабути. А палити патрони – охочих хоч греблю гати. Особливо, якщо натура в людини гнилувата.

– А що б ви запропонували? Що робити з жінками, які розбещують солдатів, знижуючи боєздатність армії. Шпигують. Заражають хворобами.

– Не знаю.

– Ви не знаєте. Я не знаю. Він не знає. Хто ж знає? Легше за все критикувати, – господар кабінету зробив кілька квапливих кроків, подивився на запис. – По-перше, легше за все критикувати. По-друге, телеграма складена, як би це сказати, не зовсім чітко. Або навпаки – надто добре і для мислячої людини, а не для фельдфебеля-виконавця. «Розстріляти і вивести сотні повій...» За відомим історичним висловом царя: «Помилувати не можна стратити». Ось і думай, як учинити: чи то всіх стріляти і вивозити, чи

то розстрілювати, щоб налякати найзлісніших і вороже налаштованих, а решту – вивести геть. Мабуть, текст розрахований на розумну і кмітливую людину.

Голос годинника приглушив останні слова чекіста. Мелодійний бій нагадував поминальний дзвін за загиблими випадково чи по злобі людській або вбитих, покараних за законами суспільства через користь або лиходійство.

– Гаразд, із телеграмою і дамами розібрався, – в тиші голос пролунав особливо гучно. – А як же накажете вчиняти з контрою?

Іванов низав плечима, мовляв, навіщо повторюватися. Не знаю – та й край.

Очі господаря кабінету заблищали, потім примружилися, погляд поринув крізь скло в далечінь, ніби в тій прихованій роками майбутній далечині шукав не тільки відповідь на болючо-важкі запитання, але й прагнув знати, як поглянуть нащадки, заради щасливого життя яких затіяли всю цю колотнечу. Революція переросла в громадянську бійню. Вона розоряє країну. Проливає стільки крові й сліз, знищуючи найцінніше, святе і неповторне на землі – життя... Боляче й прикро. Одне втішає, що сам по собі терор, як і будь-яке явище в житті, ані благо, ані зло. Усе залежить від того, заради досягнення якої мети здійснюються вчинки. А в чистоті помислів і цілей тих, хто все це затіяв, голова губчека не сумнівався. Інакше не варто було проходити всі ті нелюдсько-жорстокі випробування, котрі випали на їхню долю. Інакше взагалі не варто було жити... Майбутнє бачилося безхмарним і світлим, як чиста і прекрасна за віком сонячна блакить.

– Хто розпочав терор? Ми відпускали під чесне слово офіцерів та козаків. Біляки і слово порушили. І терор перші розпочали. Революція повинна вміти себе захищати, – нагадав заарештованому господар кабінету. – У всі часи в Революцію лилася кров. Згадайте Англію, Францію: рубали голови не народу – королям, гноїли жінок і немовлят у в'язницях. І ми відзначилися. Без революцій. Рвали ніздрі. Четвертували. Саджали на палю. Царевич Дмитрій, Тараканова – чи варто й далі перелічувати?!

– А як же його слова? – арештант кивнув у бік фотографії, – про чекіста з холодною головою, гарячим серцем...

– ...і з чистими руками, – вперше господар кабінету перебив співрозмовника. На худих вилицях здувалися і опадали жовенці.

– Не тільки красиві, але і правильні слова, – від полум'яного погляду кам'яного і водночас живого обличчя чекіста Іванову все більше ставало зле. Почувався, ніби на морозі, і вперше в житті зрозумів вислів «у грудях усе обірвалося», але зупинитися вже не міг. – Ув'язнювали, різали царевичів темні експлуататори. Ми ж

більшовики. Несемо людям свободу, світло і щастя.

– Та ви не тільки слідчий – філософ... Не чекав при вашому походженні. Хоча справжні філософи і поети – рідкість. Так, руки, як і душа чекіста, повинні бути чистими. Але лікар-хірург, рятуючи людину, користується не тільки голкою! А з операційної виходить, самі розумієте... Не кожна людина, і навіть лікар, може стати хірургом. А справжнім чекістом – і поготів...

– Згоден. Цілком згоден. Але це не стосується моєї справи. Чому я, слідчий, повинен виконувати чужу роботу? Хірург ріже, але не шие чоботи...

– Ми з вами говорили, що страта людини – протиприродне явище, і в майбутньому, можливо, буде вважатися протиправним діянням. Усе можна виправити, будь-яку помилку. Повторюю, будь-яку. Тільки відібраного життя ніхто, навіть найсильніша людина, не поверне. Життя неоціненне і неповторне. І якщо ви, слідчий, підводячи людину до прірви, впевнені в її винуватості цілком і повністю – будьте люб'язні, виконайте вирок... Не перекладайте брудну роботу на інших. Якщо совість чиста – ви спатимете спокійно. Мисливець страждає?! Приємні сни бачить. А полювання – забава. Без полювання людина може жити. А скажених собак, лева-людоїда, самі розумієте, – іншого виходу немає...

Господар кабінету покосився на годинник, стрімко крокуючи від стіни до стіни.

– Вибачте, Федоре Карловичу, не треба переконувати мене, що скажених собак завжди знищували. Я про кров. Велика і безвинна кров непокоїть. Де і в чому виправдання? Скільки себе пам'ятаю – батько завжди повчав: «Усьому свій строк. А великі справи, як і влада, кров'ю сповіряються...»

– Революції без крові не буває! – людина в довгій шинелі несподівано сіпнула, обличчя спотворила гримаса, ніби голова губчека торкнувся рукою оголеного дроту під напругою, а коли знову заговорив, здавалося, переконував більше себе, ніж арештанта. – Добровільно ніхто і ніколи не віддавав владу, а багатство – особливо вабить. Жовтий диявол править світом із споконвіку, править зараз і, на жаль, ще невідомо, скільки правитиме в майбутньому.

– Не віддають і править... – погоджуючись, кивнув Іванов, але тут же заговорив із запалом, із болем. – Якщо і вчасно, але на крові та кістках зводити Світле Майбутнє... Та ще на мерзлоті... Швидше за все через це і Велика Французька революція пішла іншим руслом. Прорахувалися Творці. Захопилися боротьбою за владу... А народу стало мокро та прохолодно...

– Ви маєте рацію. Багатьом зараз холодно. Революція морозить накіп у душах. Маховик Революції важким котком країною котить.

– Ото ж бо. А кров же гаряча і солоня. Звичайна вода не споруди – корінні скелі підточує, – підслідний повільно підбирав слова, щоб точніше висловити думку. – Побоююсь, що біль людський та сіль – розм'якшать мерзлоту. Через десятиріччя фундамент просяде під тягарем – усе впаде.

– Те, що ви кажете, – жахливо, – «Держинський», уявивши, як руйнується мерзлота, закрокував швидше. – Але храми і костьоли, цілі міста в Європі, як і Пітер, теж зведені на сльозах і кістках, а в цемент у всі часи додавали не тільки яйця, але і кров. Вистачає і людської! І нічого – стоять, століття милують око...

– Милують... Однак народ пам'ятає про кров і сльози. До того ж чи варто, якщо люди не хочуть, силоміць їх загнати будувати світле майбутнє. Адже навіть добро, піднесене до крайнього ступеня, рано чи пізно переходить у свою протилежність. Табори споруджуємо... Не з руки нам те, що дозволено буржуям.

– У великі нетрі забираємося, – чекіст задумливо поглянув на заарештованого: вже не юнак, але ще і не зрілий чоловік. – Життя покаже, що ми зводимо, чи виправдані жертви теперішні і ті, яких, на жаль, ще не уникнути... На повну потужність розкрутили Маховик Революції, самі не підозрюючи, яку силу набирає Він. Інколи, на нещастя, і безвинні в безладі потрапляють під його некеровану, чавунну силу.

– Ось тут і регбус, сказав би Захватаєв! – арештант переможно поглянув на господаря кабінету, за спиною якого висіла фотографія Держинського.

– Який регбус? – Федір Карлович полюбляв час від часу ставати між співрозмовником і фотографією, аби кожен переконався, що він схожий на Першого чекіста Республіки. – Що за регбус?

– Немає знаку рівності між тваринами й людьми, – не сумніваючись у своїй правоті, Іванов не боявся гніву всесильної людини під фотографією. – Маховику ж усе без різниці!

– Знак рівності? – чекіст обпалив співрозмовника поглядом. Треба ж, схибив! Гострий Філософ. Не по літах гострий. – М-та-а-ак, знак рівності...

– Скажена собака – хвора і невиліковна. Вона небезпечна для всього живого, а людина – може помилятися, усвідомити неправоту. Порозумнішавши, змінити погляди. Грубо кажучи, – «виліковна», – нагадав Іванов, думаючи, що голова губчека нічого не зрозумів або забув нещодавню розмову. – І тигр-людоїд... Як би це сказати точніше... На відміну від вовка, амба – тварина благородна. Зайвого не дозволяє. І на людину нападає швидше не від злоби – старість голодна змушує...

– Кажете, «ам-ба-а». Це ж якою мовою?

– По-удегейськи, – арештант знову і знову мимоволі порівнював господаря кабінету з фотографією. У певному ракурсі – як близнюки. Коли ж чекіст вимовив знайоме, але з іншим значенням слово, з його обличчя-фрески зникла льодиста замороженість, поступившись місцем допитливому теплу і посмішці, що на мить проступила, від чого повна схожість із Дзержинським розплилася, наче змазалася туманом.

– А-ам-м-мба-а-а-а! Красиво звучить, – від знову вимовленого в розтяжку слова в кабінеті ніби потепліло і стало затишніше. Якщо поставити на стіл самовар та чашки – допит перетвориться на розмову двох співбесідників. – А-амба-а-а! Шкода, що красиво-таємниче слово на злодійському жаргоні має інше...

3

Фраза залишилася незакінченою, а жива з плоті й крові людина перетворилася на монумент. У кабінет немовби повернувся залізньо-непрístupний Фелікс, про якого легенд ходило більше, ніж про Федора Карловича. В голові арештанта промайнула думка: жива людина примарилася. І мабуть, немає такого жару, щоб розтопити кригу очей на фотографії або голови губчека. Посмішці, а тим більше сумніву ніде утриматися і на льодистому вигині заморожених губ.

– Бачите, молодий чоловіче, одне й те саме слово може мати різне значення. А в житті... – господар кабінету поставив поряд два стільці і показав рукою на один із них. – Ви не замислювалися, що люди часто не розуміють одне одного, хоч і розмовляють однією мовою? Різні поняття... інший стиль мислення... Можливо, через це нас і не розуміють ті, заради кого заварився куліш цей?!

Мовчав Іванов. Надто слизькою стежкою пропонують прогулятися... Небезпечна стежинка, хоч і принадна. Про щось подібне думав на волі й уже тут, у камерах... У безправ'ї...

– Зізнайтеся, і вас бентежить це ж запитання, – вгадавши думку колишнього слідчого, продовжував чекіст. – Не бійтеся! Роздуми – не крамола. Мислячі люди конче потрібні Республіці. Революції!

– Розумієте... – після паузи обережно почав арештант. – Спілкуватися можна і через перекладача. А розуміти... Сприйняти... Повірити, врешті-решт...

– Саме так, молодий чоловіче, – запально вигукнув господар кабінету. – Переворот здійснювався односторонньо, а не купкою випадкових злодіїв, як намагається подати обивателю злостива преса. Йдемо під кулі не через користь, а на благо більшості!

¹ Борода – Карл Маркс.

² Гирі та ланцюги – обряди і звичаї.

– Існує цікава закономірність: протягом історії людства, доступної для огляду, всі благі справи здійснювалися в ім'я більшості. Потім руками цієї ж більшості та знову в ім'я й задля блага більшості лилися моря безмірні крові та сліз...

– В і-ім'я-я і ру-у-ука-ами-и більшості, – прошепотів Сталевий Федір, знову дивлячись крізь арештанта у віконну далечінь.

У шепітному розтягуванні почулося стільки холоду й страху, ніби над головою пролетіли кулі. Іванов пошкодував, що погодився зробити крок на лід і прогулятися біля краю прірви; господар кабінету не дозволив повернутися назад і, взявши за руку, знову повів за собою.

– Нерозуміння – не тільки найстрашніше в нашій справі, але й образливе. Людина «в ім'я» вивертає себе навиворіт, жертвує собою, а їй, у кращому випадку, плюнуть у душу і підуть. Можуть і кулею в спину провести. Що солодше Свободи, Рівності та Братерства?! Тисячоліття людство мріяло про це. Боролося! Кращі уми не тільки мріяли, але заради Цієї Ідеї свідомо робили крок під дибку й на багаття Інквізиції. І що? Розкололася Держава. Кров на кров пішла. Син батька не розуміє.

– Можливо, зарано?!

– Зара-ано-о?! Невже зарано?! – все ще дивлячись удалечінь, повторив чекіст.

Інтуїтивно арештант відчув: це не гра, не провокація, не звичайна слідча пастка. Виявляється, сумніви шматують і сталевих людей! Мабуть, вони частіше за звичайних смертних заганяють тривоги подалі від чужих очей і самих себе, щоб вірити в те, що коять праве діло...

– Прислів'я навчає: кожному овочу свій час...

– Вважаєте, зарано?! Різного начувся про Революцію. Був присутнім при щиросердних і відвертих розмовах ТАМ, – палець чекіста показав на фотографію, а потім піднявся в напрямку стелі. – Про такий хід ніхто не заїкався. Не додумалися найсвітліші й найрозумніші голови. Що ж, вони дурніші за нас?

– Не в дурості справа, – трохи забарившись, заперечив арештант. – Світлу ідею спроможні сприйняти озброєні знаннями розум і чиста, безкорислива душа. Звичайна людина скута пільмою незнання і звичками, заповітами дідів і звичаями, вірою і...

– Правий Борода! Як завжди, правий! Висять... Гирями висять... Як прокляття, – перебивши співрозмовника, шепотів господар кабінету. – Через це звільнені раби залишалися з рабовласниками. І зовсім поряд: після реформи 61-го року вчорашні кріпаки трималися доброго пана.

Не зрозумів Іванов, хто такий Борода?!

Про які гирі та ланцюги розмова? Інтуїція підказала: вони забираються в такі нетрі, крізь які й вужу важко проповзти.

– Оригінально міркуєте, молодий чоловіче. Нестандартно, – з далекої далечини в кабінет повернувся двійник Першого чекіста.

У розмові він зазвичай рідко з ким забувався. Слова і погляд, манера триматися під знаменитого шефа – усе використовував, щоб, вивчивши, зрозуміти й розпізнати підслідного. Як? Чим зачепив безвусий юнак? Стривожив те, про що з деякого часу боявся замислюватися не тільки наяву, але і в напівдрімоті. В темряві. Не зрозуміло, що відносило найміцніший і водночас сторожкий сон, яким зазвичай забувається втомлений мисливець або втікач. Голова губчека під час інструктажу полюбляв порівнювати чекістів із мисливцями, але сам він тепер спав не біля тайгового багаття просто неба, а за товстими цегляними стінами, під надійним замком. Рука мимоволі потягнулася до маузера, з яким не розлучався ні вдень, ні вночі. – У вас яка освіта? Після школи навчалися?

Арештант, помітивши незрозумілий рух руки, підвівся зі стільця.

– Ні-ні... Можливості не було. Сім'я велика... І час надто бурхливий. Не до навчання.

– Вам би не завадило вчитися... Та ви сидіть. Сидіть.

Не зрозумів Іванов: почув його «Сталевий Федір» чи, думаючи про своє, відповідав швидше собі, ніж співрозмовникові. Часом, полинувши за стіни кабінету, голова губчека і справді не помічав у розмові щось незначне, але підмічав будь-яку дрібницю або рух, які розкривали підслідного зі ще не відомого боку. Чекіст уже давно визначив, хто сидить перед ним. Не по літах розумний юнак. Правду казали – самородок. Такого трішки огранити, де потрібно, відполірувати, навести ювелірний лиск, – будь-який Наркомат ошасливить. Справжній набуток народу. Республіки...

– Мабуть, із навчанням доведеться почекати, – гучніше повторив нещодавній слідчий.

– А чому рано?! – у запитанні вчувалося не тільки здивування, але й обурення. – Чи не вважаєте ви, що сама ІДЕЯ КОМУНІЗМУ – утопія?!

– У теорії слабак. На сором, не читав справжньому і основоположників.

– Хіба потрібні університети для розуміння, що добре і що погано, – нетерпляче заперечив господар кабінету, знову і знову пригладжуючи борідку.

– На історію дивлюся як слідчий. Метод аналогії, – арештант відчував: лід під ногами стає тоншим і більш слизьким, а стежка звивистішою і крутішою. Хибних півкроку – і в прірву. Але зупинитися не міг і не хотів. Сподівався й на чуття слідчого. Не відчував наразі пастки. Та і якщо вже падати, то з розгорнутими крилами. – Як би сприймали в кам'яному віці або в рабовласниць-

кому суспільстві ідею капіталізму? Впевнений, не тільки рабовласники – самі раби підняли б бунт. Тому про комунізм не варто, мабуть, і натякати. Людство й окрема людина не готова своїм нутром навіть до соціалізму. Не знаю, як сказати по-вченому. Усвідомлення не те. МОЄ надто міцно тримає. Увібралося з молоком матері в усі пори. Із селянина легше шкіру здерти, ніж відібрати корівку чи аршин землиці...

– Як не зрозуміти, коли пропонується своїми руками будувати світле життя зараз, а не у віддаленому майбутньому?! Мільйони повірили в релігійну нісенітницю. Брехню. Про світлий рай загробного життя. Вірили і вірять сліпо в те, що не можна перевірити дослідними або...

– Помацати руками, – підказав арештант, відчуваючи, що й чекіста розмова зачепила за живе.

– Са-а-ме так!

– Прочитавши усвідомлено Біблію, важко залишитися віруючим. На собі випробував. А рідні не зрозуміли, – губи Іванова хворобливо викривилися.

– Не такі чисті витоки християнства, як навіюють служителі культу. За дві тисячі років такого негативу назбиралося... Стільки загублених душ. Стільки крові пролито під релігійними знаменами! Справді, не моря – океани! Кров не тільки теперішніх, але і майбутніх Революцій виявиться відром в озері. Півтори тисячі років під зеленими знаменами схід б'є невірних на заході, і дві тисячі років християни, осінені хрестом, б'ють своїх ворогів...

– Що казати про мусульман і буддистів, коли в храмі християнства немає єдності, – вперше співрозмовники не суперечили, а доповнювали одне одного. Іванов зручніше вмоствився на стільці. – Служителям важливіше не віра, а обряди: як і скількома пальцями хреститися? Згинати коліна перед дівою Марією чи перед Ісусом?!

– Хотілося б подивитися на вождів перших християнських громад, котрі вели вірян на смерть заради Свободи, Рівності і Братерства, – чекіст раптом зайшовся звичайним людським сміхом. Обличчя його знову втратило фрескову нерухомість. – Боролися за одне, а через століття спалахнула багаттям інквізиція... Але багаття й найжорстокіші тортури не об'єднали людей. У всьому світі зростає кількість атеїстів.

– Історія майже ніколи й нічого не навчає, – Іванов не приховував гіркоту й біль, – укотре маятник, досягнувши своєї максимальної висоти, завмер на мить і, набираючи швидкість, понісся в інший бік, розвалюючи на шляху храми, хоронячи під руїнами не тільки служителів культу, але і віруючих.

– Ви не згодні, що релігія – опіум для народу? – У запитанні чекіста раптом задзвенів метал, а обличчя знову застигло маскою.

– При чому тут я? – в голосі арештанта вперше прорвалися нотки зверхності. – Як зробити, щоб не силоміць, не через страх мої бабця і мати, та й уся рідня стали справжніми, свідомими атеїстами?! Руйнувати ж храми – неймовірна дурниця. В чому винні історія і краса?! Згадайте бунти британських ткачів. Працю машини полегшували, а робітничий люд їх громив. Мільйони вживають тютюн, хоча більшість курців чули, що нікотин – отрута. Чути і знати – дві великі різниці.

– Логіка у вас справді залізна, – металу в похвалі співбесідника зменшилося. Прорвалися нотки неусвідомленого болю й розгубленості. – Але слідує подібній логіці, ми, та й ви, займаємося даремною справою, щоб не сказати міцніше... Це жахливо!

– У політиці, ймовірно, страшніше за все наділені владою дурні й фанати. І само собою – пристосуванці. Флюгери...

– Продовжуйте... Не бійтеся...

– Мені вже боятися нічого, – подоба усмішки перекосила губи арештанта. – Можна довести до абсурду найгарніше і найчистіше...

– Усе більше переконуюсь, молодий чоловіче, що ви не по віку мудрий. Тільки не життєвою мудрістю, що приходить із роками після набитих синців і гультя, а тією ідеалістично-науковою, теоретичною, яка йде не від знань – від природи, від внутрішнього стану душі. Мудрий самородок зустрічається рідко, як і благородні метали. Платина, золото й срібло стійкі до окислення і корозії, але, на жаль, не мають механічної міцності. Бояться удару. Камінь і навіть дерево, не кажучи про сталь, легко перетворюють твори мистецтва на брухт. Хоч і на благородний. Але брухт...

4

Відчужений погляд підвів чекіста зі стільця і спрямував до вікна. Мовчав арештанта, «перетравлюючи» сказане. Плечей торкнувся холодок, розтікаючись по спині і грудях, просочувався в глибини єства. Мимовільний страх торкнувся чогось більшого, ніж побоювання за свою долю, відкривши обом співрозмовникам безодню, про яку рідко підозрюють люди; вона назавжди рве не тільки дружні узи, але і кровні; прірву вмільо поглиблюють і розширюють фанати та владолюбні, хитромудрі голови, використовуючи найчистіші й найсвятіші поривання шляхетно-непідкупних душ і тих, у кому тліють і чадять жаждоба, злоба й ненависть...

– Довести до абсурду... До абсурду, – все гучніше повторював чекіст, повертаючись від вікна. – Як ви дійшли такої думки? Чи хтось підказав?

– Життя навчило, – гірко посміхнувся арештанта. – Часто-густо навіть добро, піднесене в крайній ступінь, переходить у свою протилежність.

– У свою протилежність... Ваша формула жахлива!

Чекіст, куйовдячи борідку, квапливо закрокував по кабінету, не помічаючи безвусого юнака. Зникли стіл і стільці, шафа з книжками й підлоговий годинник, сейф і телеграфний апарат. Кабінет заповнили гранітні брили слів; слова важкі, гострі та безжалні, як шаблі і штики в руках озвірілих солдатів під час атаки.

Мовчав арештанта. Розумів: вирішується його доля. Щоки господаря кабінету стали такого кольору, як і у фотографії на стіні. Голова губчека носився від столу до дверей. Здавалося, ще трохи – і з кроку він зірветься на біг, змахне довгополою шинеллю, вилетить через напіввідчинену квартиру й порине в далечінь часів, аби там, у майбутньому, знайти і пізнати правду сьогодення.

Різко, як уміють це робити лише малюки, Федір Карлович зупинився перед співрозмовником. Арештанта здригнувся.

– Розумієте! Це ножиці життя! А в ножиць – два леза! Вашому поколінню зводити Світле Майбутнє! Чи подужаєте? Старі партійці-кавторжани розкрутили Маховик Революції та готують насип під рейки. А будувати таким, як ви: безвусим хоробрим людям мудрим, чи то самогубцям-дурням.

– Усе це зрозуміло, – несподівано арештанта пальцями вибив на столі нервовий дріб. – Тільки не витримає насип із кісток, злоби та жорстокості майбутніх поїздів. Кров – вона...

– Пробачте, молодий чоловіче, повторюсь, але за такою логікою ваші думки, як і наші діяння, жахливі. Зараз неможливо все передбачити і розрахувати. Як і всі попередні Революції, нашу розсудять час і нащадки. Те, що майбутнє за соціалізмом, – немає жодного сумніву. Жовтень для Світу багато зробив: робочий день до 8 годин крокує, першу допомогу з безробіття коли виплатили? Де? Чому? Від любові до робочого класу?

– Не знаю.

– Отож-то й є! У 19-му році. В Америці... Революції в Німеччині та в Угорщині прискорили. Побоялися розумні люди втратити мільйони і мільярди – сотні кинули. Гризіть свою кістку... Бачте, я гарний учень: припустимо, розмова про комунізм передчасна; тоді він, м'яко кажучи, мало корисний. Якщо ж народ не готовий до найближчого Світлого Майбутнього, то нас, сподіваюсь, вибачать лише далекі нащадки; розберуться і зрозуміють наші діяння, враховуючи, як ви зробили ласку висловитися, усвідомлення народу в наш жорстокий і кривавий час. До речі, у всьому світі. Не можна судити про минуле, стоячи на плечах предків, не зрозумівши їхньої моралі й суспільної свідомості, їхні поняття про добро і зло. В оцінці подій минулого повинен бути присутній дух того часу, який панував як у

передових умах, так і в народних масах. Мені до віддаленого майбутнього не дотягти, а ви, якщо вцілієте, багато побачите... І, сподіваюсь, згадаєте нашу розмову, Філософе...

Нещодавній арештант відкрив було рота, але так нічого й не сказав, очікуючи, коли «Сталевий Федір», мисляча людина з майбутнього, повернеться до кабінету. Зашарудів підлоговий годинник. Ударив раз, нагадуючи про безмірність часу.

– Цікава розмова. Не очікував. На жаль, повинен їхати, – не чекіст, а Федір Карлович, як і при зустрічі, з ніг до голови оглянув арештанта. – Справді було дуже цікаво. Дякую за бесіду. А насамкінець – одна порада. У різнодумстві немає криміналу, але захватаєви не зрозуміють і, як сказав ваш конвоїр, батька рідного не пожаліють. Їх теж треба зрозуміти. Їхніми руками коїться зло... І добро. Тому в смуту такі думки краще тримати навіть не в сейфі, – при собі. Інакше легко потрапити під Маховик...

Слова господаря кабінету віддавалися арештанту ударами в скронях. Раптом зрозумів: прогулювався з чекістом біля прірви, а перей-

шов її по тонкій жердині. Його страхувала тільки відвертість. Пригнувши голову, добре бачив, як під гімнастеркою стукає серце. Здавалося, пересохлі губи ось-ось лопнуть, а волосся на голові стане дибки.

– Бачите, молодий чоловіче, життя багатоманітне. Одні вас вважають контрою, інші називали слідчим від Бога: «Талан. Генін. Пілософ», – здається, так величає вас Захватаєв. Але з вашими переконаннями, вірніше, зі схильністю до роздумів і аналізу, краще спробувати себе на кордоні. Якби не одне «але» – відмінний вийшов би комісар. Думаю, не помиляюсь. Рекомендацію дам. Тільки не забувайте, як казав Володимир Ілліч, навчатися, навчатися й навчатися... Будь-якій людині в наш час без знань не обійтися. Чекіст же без книг – мов птах без крил... Падає з висоти...

Останнє речення Федір Карлович ледь прошепотів: чи то не хотів, аби почув нещодавній арештант, чи то від несподіванки, побачивши, як у юнака смоляниста копиця волосся раптом стала вкриватися білим інеем...